

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/74604>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

P. J. van den Hoven, *Het formuleren van een formele kritiek op een betogende tekst; Een uitgewerkt voorbeeld van een procedureconstructie*. Utrecht, 1984. Diss. 287 pp.

De taalbeheersing maakt een bloeiperiode door. Dat geldt niet alleen voor het taalbeheersingsonderwijs, dat zich in een steeds grotere belangstelling mag verheugen, maar ook voor het onderzoek. Na een viertal Amsterdamse proefschriften over onderwerpen uit de taalbeheersing, zag in oktober 1984 de eerste Utrechtse taalbeheersingsdissertatie het licht. Met als promotor prof. W. Drop verdedigde P. J. van den Hoven (verder VdH) in die maand een proefschrift waarin verslag wordt gedaan van een onderzoek naar een taalverkeersprobleem: het formuleren van een formele kritiek op een betogende tekst.

Een van de twee doelstellingen van het onderzoek van VdH is bij te dragen aan de ontwikkeling van een onderzoeksmethode die leidt tot adequate taalbeheersingsprocedures. Het belang van deze doelstelling verdedigt hij door te wijzen op de alom erkende behoefte aan procedureconstructie binnen de taalbeheersing: wie hulp wil bieden bij het oplossen van taalverkeersproblemen, doet er vaak het best aan een serie richtlijnen te ontwerpen aan de hand waarvan die taalverkeersproblemen stap voor stap tot een goed einde worden gebracht.

Tegelijk echter constateert VdH dat er al sinds jaar en dag, en soms met enige felheid, wordt gediscussieerd over de vraag hoe de procedureconstructie moet worden aangepakt. VdH meent dat vooral het te hoge abstractieniveau van die discussie debet is aan een onnodige polarisatie tussen de primair praktijkgerichte 'Utrechtse' benadering en de meer theoriegerichte 'Amsterdamse' aanpak. Hij meent dat door een nauwgezette verantwoording van de kant van procedureconstructeurs op een vruchtbaarder manier kan worden gediscussieerd over prioriteiten binnen het taalbeheersingsonderzoek. Bovendien stuit, zoals onder anderen Meuffels in zijn proefschrift (*Studies over taalvaardigheid*, Amsterdam 1982) duidelijk heeft gemaakt, empirisch onderzoek ter validering van procedures vooralsnog op grote problemen – des te belangrijker is het dus de procedureconstructie nauwgezet te verantwoorden.

De procedure waarvan de constructie in dit proefschrift wordt beschreven, is gericht op het formuleren van een formele kritiek op een betogende tekst; daarmee is ook de tweede doelstelling van het onderzoek genoemd. Het gaat VdH om de neerslag van het proces dat dient om zich op verantwoorde wijze een mening te vormen over de inhoud van een betogende tekst. Een belangrijke taalverkeerstaak, meent VdH: in onze maatschappij is het voor een optimale besluitvorming nodig dat zo veel mogelijk betrokkenen hun mening naar voren kunnen brengen in relatie tot de opvatting van anderen ('opinion leaders' met name), om aldus tot een kritische gedachtenwisseling te kunnen komen. Let wel: de formele kritiek is niet in de eerste plaats bedoeld voor directe publicatie (in de praktijk komt men ook maar zelden teksten tegen die voldoen aan de eisen die VdH stelt aan een formele kritiek), maar vormt veeleer de basis voor het verantwoord naar voren brengen van de eigen stellingname – vandaar ook de toevoeging 'formeel'.

Dat het correct uitvoeren van de onderzochte taalverkeerstaak werkelijk een prak-

tijkprobleem is, illustreert VdH met eigen, op bescheiden schaal uitgevoerd, empirisch onderzoek. Zo vroeg hij aan een proefgroep van 79 middelbare scholieren om bij enkele korte tekstjes aan te wijzen waar zij een argument-conclusie relatie meenden te herkennen. Nauwelijks meer dan de helft van de relaties werd correct geïdentificeerd. Uit een ander onderzoek, nu gericht op twintig kritieken geschreven door studenten Lechten, bleek dat deze groep het belang van een goede kritiek sterk onderschatte, en dat men in het algemeen meer aandacht besteedde aan effectbejag dan aan een goede betoogstructuur.

Schiet het onderwijs op dit punt dan tekort? VdH meent van wel. Docenten willen wel aandacht besteden aan het kritisch verwerken van betogende teksten, maar weten niet goed hoe dat moet. Schoolboeken hebben hier ook weinig te bieden. Uit een analyse van een aantal gangbare methodes concludeert VdH dat er nauwelijks systematisch aandacht wordt besteed aan iets als kritisch lezen – als daar al wat aan wordt gedaan, komt men niet veel verder dan het doen van interessante observaties aan bepaalde teksten. Men mist een stevig houvast. In die lacune wil VdH voorzien: de procedure die hij construeert, is bedoeld als een basis voor het geven van gerichte instructie in het formuleren van een formele kritiek: een belangrijke, maar uiterst gecompliceerde taalverkeerstaak.

De werkwijze waarvoor VdH kiest, sluit aan bij het onderzoeksprogramma voor de (praktijkgerichte) taalbeheersing, zoals dat in 1980 door De Vries werd geschetst (in: *Taalbeheersing als nieuwe retorica*, red. A. Braet, Groningen, p. 131 e.v.). Uitgaand van een finale definitie van de taalverkeerstaak in kwestie (~~het welk doel probeert de taalgebruiker tot een formele tekstkritiek te komen~~), introduceert VdH in zijn tweede hoofdstuk acht normen waaraan de criticus in zijn hoedanigheid van lezer, beoordeelaar en schrijver moet voldoen. De meest uitgewerkte daarvan is de eis dat de criticus als beoordeelaar de communicatieve relaties moet expliciteren tussen hemzelf, de auteur en andere betrokkenen. Daarbij zal de criticus zich onder meer moeten afvragen met welke pretenties de betoger zijn stellingname wil verdedigen, met andere woorden: welke status de auteur zijn uitspraken wil geven. Wil de betoger claimen dat iedereen met zijn opvatting moet instemmen (dat de opvatting 'waar' is), pretendeert hij dat diegenen die al bepaalde andere opvattingen met hem deelden, ook deze opvatting met hem moeten gaan delen (dat de opvatting 'aanvaardbaar' is), stelt hij alleen maar dat iedereen er goed aan zou doen zijn opvatting over te nemen (dat de opvatting 'interessant' is) of heeft hij nog weer andere pretenties? Zonder een behoorlijk inzicht in de status die de schrijver aan zijn uitspraken wil toekennen, kan de criticus geen recht doen aan de tekst die hij beoordeelt.

Na een bespreking van de betekenis van deze en de overige zeven normen, introduceert VdH in hoofdstuk 3 een procesmodel: een rationele constructie van die manier van werken die de meest directe weg vormt om vanuit het nulpunt (de te analyseren tekst) te komen tot een adequaat eindprodukt (een kritiek die hout snijdt), en die bovendien voldoet aan alle vooraf gestelde normen voor de taakuitvoering. VdH presenteert zijn model in de vorm van een stroomschema, bestaande uit bewerkingen die de gebruiker in de gegeven volgorde moet uitvoeren om tot een adequate formele kritiek te komen. Het begint ermee dat het betoog uiteengerafeld moet worden in een voorlo-

pig nog ongeordende reeks betoogstappen. Daarna brengt de eerste hoofdbewerking uit het model de criticus van de ongeordende naar een geordende verzameling betoogstappen. De tweede hoofdbewerking leidt tot een beoordeling van alle afzonderlijke betoogstappen; de derde hoofdbewerking tenslotte eindigt in een geheel uitgeformuleerde kritiek.

Met dit procesmodel, dat in totaal uit 36 bewerkingen bestaat, is de procedure voor de taalverkeerstaak nog niet geheel gegeven. Er resteren minstens twee deeltaken die in de praktijk nog flinke uitvoerbaarheidsproblemen op kunnen leveren: 'bewerking nul': het ontleden van een betoog in al zijn deelstappen en hoofdbewerking twee: het beoordelen van de argument-conclusie relaties die in de tekst voorkomen. In de hoofdstukken 4 en 5 presenteert VdH voor beide deeltaken een heuristiek: een serie aanwijzingen die de gebruiker een behoorlijke kans op een goed resultaat bieden, maar die in tegenstelling tot de overige bewerkingen uit het procesmodel niet blindelings kunnen worden toegepast om tot gegarandeerd succes te komen.

Uitgangspunt bij de heuristiek voor het identificeren van argument-conclusie relaties, is dat het analyseproces beter verloopt naarmate de lezer meer specifieke verwachtingen heeft over de betoogstructuur. VdH adviseert dan ook om zo mogelijk de tekst 'top-down' aan te pakken. Eerst moet de eindconclusie worden gelokaliseerd, en moet de verwachte betooglijn worden geformuleerd. Daarbij kan de lezer zowel gebruik maken van markante inhoudelijke elementen als van 'organisators': structuuraanduiders als 'Ik zal vijf onafhankelijke argumenten geven voor de stelling dat...'. Daarna gaat het erom de uitgesproken verwachtingen te toetsen aan de feitelijke tekstinhoud, vervolgens nieuwe, nu op de verschillende onderdelen van de tekst gerichte verwachtingen te formuleren, die weer te toetsen, enzovoort, enzovoort, totdat de hele tekst in kaart is gebracht. Pas wanneer dit proces ergens vastloopt, adviseert VdH een 'bottom-up'-benadering; het betreffende tekstonderdeel moet dan zin voor zin worden geanalyseerd.

In hoofdstuk 5 laat VdH zien dat de deeltaak 'beoordelen van de argument-conclusie relaties' in twee stappen kan worden uitgevoerd. Een criticus die stuit op een redenering als 'Heracles mag zijn eerste wedstrijd niet in Almelo spelen; we willen de veiligheid van de bezoekers immers zo goed mogelijk garanderen', moet beginnen met na te gaan onder welke voorwaarden de gegeven argument-conclusie relatie deugdelijk is. De tweede stap is dan uiteraard het beantwoorden van de vraag of aan die voorwaarden ook is voldaan. Een werkbare heuristiek voor het expliciteren van de relevante deugdelijkheidsvoorwaarden in reële teksten vindt VdH noch in de logica, noch in de vakwetenschappen. Meer perspectieven ziet hij op dit punt in de nieuwe retorica, zoals die vorm heeft gekregen in het werk van Perelman & Olbrechts-Tyteca. Cruciaal is volgens VdH dat de criticus de gegeven argument-conclusie relatie kan benoemen in termen van een algemeen redeneerschema (in het voorbeeld: de middel-doel redenering). Heeft hij het algemene schema eenmaal herkend, dan kan hij zowel de niet-ingevulde plaatsen in het schema concretiseren, als de voorwaarden waaronder de redenering deugdelijk genoemd kan worden (hier bijvoorbeeld: 'er is geen middel dat ook tot het gewenste doel leidt en dat minder ongewenste nevengevolgen heeft'). Meer concrete aanwijzingen geeft VdH in dit hoofdstuk niet – noch voor het identificeren van het passende algemene schema, noch voor het beantwoorden van de vraag of de als rele-

vant herkende voorwaarden zijn vervuld.

In hoofdstuk 6 geeft VdH een demonstratie van de procedure, inclusief de gepresenteerde heuristieken. Stap voor stap laat hij de lezer zien hoe zijn procedure, toegepast op een concrete voorbeeldtekst, tot een uitgewerkte kritiek leidt. Bovendien kan de lezer zich in dit hoofdstuk een beeld vormen van de waarde van de procedure op grond van een aantal praktijkervaringen in het onderwijs waarvan VdH verslag doet. Die ervaringen noemt VdH bemoedigend, maar hij concludeert er ook uit dat er op de weg van procedure naar leergang nog een aantal belangrijke hindernissen genomen moet worden. Een daarvan is de analyse van het leerproces bij de aankomende criticus. In hoofdstuk 7 gaat VdH in op problemen bij die analyse; het theoretisch kader waarbinnen hij naar oplossingen zoekt is dat van de Russische leerpsychologie. In hoofdstuk 8, het laatste hoofdstuk van de dissertatie, stelt VdH nog eens het algemene probleem van de validering van een procedure aan de orde. Daarbij maakt hij onderscheid tussen interne en externe validering. Of een procedure 'intern valide' is, kan worden beoordeeld op basis van de beschrijving van de constructiemethode; de externe validiteit moet blijken uit empirisch onderzoek. Over de mogelijkheden om zulk onderzoek ook in de praktijk op een zinvolle manier uit te voeren, is hij minder pessimistisch dan Meuffels (1982). Al meent VdH dat er aan een empirische procedure-evaluatie te veel methodologische haken en ogen zitten om ooit tot sluitende bewijzen te kunnen komen, toch stelt hij dat dit type onderzoek, mits uitgaand van een scherp geformuleerde probleemstelling en gericht op systematisch ontwikkelde handelingsvoorschriften, argumenten kan opleveren voor of tegen de stelling dat een procedure waarde heeft.

VdH heeft met dit proefschrift een belangrijk boek geschreven. Belangrijk voor het onderwijs, waar men van leerlingen kritische lezers wil maken, en belangrijk voor de taalbeheersing, waar men oplossingsmethoden voor taalverkeersproblemen wil genereren. Dat wil niet zeggen dat VdH kant-en-klare recepten geeft die zo in het onderwijs en/of de taalbeheersing kunnen worden toegepast. Dat was ook niet het doel van het onderzoek. VdH wilde een gedegen basis creëren voor systematischer onderwijs in het kritisch lezen, en tegelijk laten zien hoe een verantwoorde taalbeheersingsprocedure geconstrueerd kan worden. Beide doelen heeft hij bereikt. Het valt dan ook te hopen dat overige enige tijd de invloed van het werk van VdH in het onderwijs en in de taalbeheersing merkbaar is geworden.

Dat neemt niet weg dat er hier en daar een vraagteken bij het betoog van VdH kan worden gezet. Zo is het wat bevreemdend dat hij in zijn finale definitie stelt dat een criticus zijn kritiek op het betoog van een ander formuleert "teneinde:

- te laten blijken hoe hij de positiekeuze van die ander en diens verdediging waardeert;
- daardoor zijn eigen positie te bepalen;
- daardoor zijn positie ten opzichte van die ander en derden te bepalen;
- middelen te verzamelen om die positie op rationele wijze te kunnen verdedigen."

Het probleem hier is de volgorde waarin de doelen genoemd worden, plus het gebruik van het woord 'daardoor'. VdH doet het voorkomen alsof een criticus eerst zijn waardering voor de positie van de schrijver moet laten blijken, dan pas zijn eigen positie

moet bepalen, en daarna nog eens moet nagaan hoe hij over de positie van de schrijver denkt. Meer voor de hand ligt dat ~~verslag doen van je bevindingen pas de laatste stap is die je als criticus zet~~, en dat het vaststellen van de eigen positie in voortdurende wisselwerking verloopt met het evalueren van de positie die anderen innemen.

Onduidelijkheden zijn er soms ook als VdH melding maakt van empirisch onderzoek. Daar gaat hij hier en daar wat luchtig mee om. Een voorbeeld: in hoofdstuk 6 wordt een onderzoek besproken van drie Utrechtse doctoraalstudenten Nederlands naar het effect van een korte lessenreeks in vier 5-HAVO klassen. In die lessen werd een procedure onderwezen voor het formuleren van een kritiek die was gebaseerd op het procesmodel van VdH. Er werd zowel een voor- als een natoets afgenomen, en hoewel een controlegroep ontbrak, zou dat interessant materiaal op kunnen leveren voor wie een indruk wil krijgen van de waarde van de cursus en indirect ook de procedure. Wat blijkt echter: alleen de eindtoets is beoordeeld, en wel op een manier die VdH "tamelijk intuïtief" noemt. Bovendien ontbreken gegevens over de overeenstemming tussen de beoordelaars van de eindprodukten. Toch presenteert VdH een staatje met de waarderingen die de leerlingen voor hun natoets kregen; aan de lezer wordt overgelaten uit de tamelijk hoge cijfers een voor de cursus positieve conclusie te trekken.

Natuurlijk weet ook VdH dat zo'n conclusie hier voorbarig is; er is immers geen garantie dat de eindcijfers betrouwbaar zijn, en ook al zijn ze dat wel, dan nog kunnen positieve eindresultaten niet zonder meer aan de cursus worden toegeschreven. Voor een behoorlijke prestatie na een cursus zijn tal van alternatieve verklaringen mogelijk, zeker wanneer voortoetsgegevens ontbreken. Het is jammer dat VdH de resultaten niet nog eens nader geanalyseerd heeft, en dan met inbegrip van de voortoetsprestaties. Nu blijft het bij indrukken, en zijn verkeerde conclusies niet uitgesloten.

Een laatste opmerking nog. Op verschillende plaatsen stelt VdH dat de laatste stap uit zijn procedure, het stilistisch bewerken van de uitvoer, geen nadere aandacht behoeft. Zo zegt hij: "Wanneer de doelgroep de uitvoer van het model kan produceren, dan lijkt het me niet gewaagd te veronderstellen dat zij ook in redelijke mate aan de eis van de toegankelijkheid kan voldoen." Deze bewering onderbouwt hij niet anders dan door zijn autoriteit – en dat lijkt gezien de problemen die bekend zijn uit het onderwijs in begrijpelijk schrijven een wat magere argumentatie. Lang niet iedereen is in staat om van een samenhangend stelsel beweringen een ~~behoorlijk~~ toegankelijke tekst te maken. Ook dit proefschrift bevat passages die dat overtuigend laten zien. Hopelijk staan ze een verspreiding van de resultaten die VdH heeft geboekt, niet teveel in de weg.